

AB ÜYESİ OLMAYAN BİR NATO ÜYESİ OLARAK TÜRKİYE’NİN OGSP’NDAKİ ROLÜ

Sıla Turaç BAYKARA*

ÖZET

Avrupa güvenliği NATO için önemli bir faaliyet alanıdır ve NATO, AB'nin ortak güvenlik ve savunma politikası konusunda yaşadığı dönüşüme olumlu baktığını belirtmiştir. Fakat AB üyesi olmayan ama NATO üyesi olan Türkiye'nin durumu NATO-AB ilişkilerinde iş birliğinin yanı sıra çatışmanın da başlaması açısından bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye ise, Soğuk Savaş döneminde değerli bir ortak olmasına, NATO'da kilit bir rol oynamasına ve Soğuk Savaş sonrası dönemde bir dizi güvenlik operasyonuna, barışı koruma misyonlarına ve korsanlık ve terörle mücadele çabalarına katkıda bulunmasına rağmen, AB ile arasında güvensizlik ortamı yaratan Kıbrıs Rum Yönetimi ve AB üyeliğinin olmaması nedeniyle ayrımcı AB politikalarına maruz kalmaktadır. Bu çalışma, NATO üyesi olan Türkiye'nin AB'nin OGSP ile ortak bir çalışma zemin bulma olasılığının olup olmadığını irdelemeye çalışmaktadır. Çalışmada, Türkiye'nin NATO ve AB kapsamında yürütülen barışı koruma askeri ve sivil misyonlarına başarılı bir şekilde katkıda bulunduğu ve 2011'den sonra düşüş göstermiş olsa da OGSP ile yıllardır uyum içinde olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: OGSP, NATO, PESCO, AB- Türkiye İlişkileri

Jel Kodları: F53, N40, N44

TURKEY’S ROLE IN THE CSDP AS A NON-EU MEMBER OF NATO

ABSTRACT

European security is an important field of activity for NATO and NATO expressed its support to the transformation of the EU's common security and defense policy. However, the position of Turkey, which is a non-EU member of NATO, has been a turning point for either starting NATO-EU cooperation or confrontation. Turkey, on the other hand, despite being a valuable partner during the Cold War, playing a key role in NATO and contributing to several security operations, peacekeeping missions, and anti-

---

* Dr. Öğretim Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, silaturac.baykara@idu.edu.tr, 0000-0002-6744-3901

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 2 Ocak 2022

Düzeltilme Tarihi / Revision Date : 21 Mart 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 24 Mart 2022

piracy and counter-terrorism efforts in the post-Cold War era is exposed to discriminatory policies by the EU due to an atmosphere of distrust Southern Cyprus led and the absence of EU membership. This study tries to examine whether Turkey, which is a NATO member, has the possibility of finding a common working ground with the EU's CSDP. In the study, it is concluded how Turkey has successfully contributed to the peacekeeping military and civilian missions carried out within the scope of NATO and the EU, and how it has been in harmony with the CSDP for years, although it has declined after 2011.

Key Words: CSDP, NATO, PESCO, EU- Turkey Relations

Gel Codes: F53, N40, N44

1. Giriş

Türkiye, AB'nin ikinci en büyük komşu devleti, NATO'nun ikinci en büyük askeri gücü ve Karadeniz bölgesi, Ortadoğu ve Müslüman dünyası ile köprü konumunda olup AB için güvenlik bağlamında önemli bir konuma sahiptir. Coğrafi konumu ve askeri kapasitesi, Türkiye'yi AB güvenliği için Ortadoğu, Kafkaslar, Akdeniz ve Balkanlarda önemli bir ortak yapmaktadır. Avrupa güvenliği ise NATO için önemli bir faaliyet alanıdır ve NATO, AB'nin ortak güvenlik ve savunma politikası konusunda yaşadığı dönüşüme olumlu baktığını belirtmiştir. Fakat, AB üyesi olmayan ama NATO üyesi olan Türkiye'nin durumu NATO-AB ilişkilerinde iş birliğinin yanı sıra çatışmanın da başlaması açısından bir dönüm noktası olmuştur. NATO içerisinde AB üyesi olan ülkelerin tavrı ve AB'nin Türkiye'nin NATO içerisindeki konumunu göz ardı etmesi Türkiye'nin varlığının NATO-AB iş birliğine olumsuz etki etmesine sebep olmaktadır.

Türkiye, Soğuk Savaş döneminde değerli bir ortak olmasına, NATO'da kilit bir rol oynamasına ve Soğuk Savaş sonrası dönemde bir dizi güvenlik operasyonuna, barışı koruma misyonlarına ve korsanlık ve terörle mücadele çabalarına katkıda bulunmasına rağmen, AB ile arasında güvensizlik ortamı yaratan Kıbrıs Rum Yönetimi ve AB üyeliğinin olmaması nedeniyle ayrımcı AB politikalarına maruz kalmaktadır. Halbuki Avrupa güvenlik mimarisinin geleceği Türkiye'yle yakından ilişkili olmasının yanı sıra NATO'ya sıkı sıkıya bağlı bir Türkiye'ye duyulan ihtiyaç da her ikisinin de güvenliği için bir gerekliliktir.

Bu çalışma, AB'nin, Türkiye'yi Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasına (OGSP) daha fazla dahil etmesiyle ve Türkiye'yi bu şekilde farklılaşmış bütünleşme modeline eklemesiyle Avrupa güvenlik mimarisine katkıda bulunacağını iddia etmektedir. Yine bu çalışmada NATO üyesi olan Türkiye'nin AB'nin OGSP ile ortak bir çalışma zemin bulma olasılığının olup olmadığı irdelenecektir. Özellikle Rusya'nın Kırım'ı ilhakıyla artan güvenlik endişeleri sebebiyle AB ile Türkiye arasında stratejik ortaklığın yoğunlaşacağına dair umutlar artsa da son yıllarda Doğu Akdeniz'deki doğal gaz arama faaliyetlerindeki anlaşmazlıklar Türkiye ile AB arasındaki ilişkilere zarar vermiştir. Buna engel

olmak için AB üye devletlerinin her zaman daha güçlü bir Türkiye katılımını savunması ve iş birliğinin her iki ortak için nasıl stratejik olduğunu kabul etmesi gerekmektedir. Bu iş birliği ise, güvenlik operasyonlarında ve savunma iş birliğinde AB üyesi olmayan NATO üçüncü ülkeleriyle daha yakın bağların oluşturulmasıyla gerçekleşebilir. Çalışmanın birinci bölümünde NATO İçerisinden AB'nin güvenlik ve savunma politikalarının çıkış sürecine değinilecek olup ikinci bölümünde Lizbon Antlaşması'yla Avrupa savunma mimarisine gelen iki yeni girişim olan Avrupa Savunma Fonu (ASF) ve Kalıcı Yapılandırılmış İş birliğinden (PESCO) bahsedilecektir. Üçüncü bölümde Türkiye'nin OGSP'na ne dereceye kadar dahil olabildiğine değinildikten sonra, bir NATO üyesi olarak Türkiye'nin OGSP'na katkısı ve Türkiye'nin PESCO'da üçüncü ülke olarak gelebileceği konum ve bunun Avrupa güvenliğine katkısı tartışılarak çalışma sonlandırılacaktır. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. Bu çerçevede, NATO, OGSP ve Türkiye'nin OGSP'ye katılımı hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin çözümlenmesini içeren belge incelemesi yapılmış, çalışma konusuyla ilgili makalelerden, raporlardan, gazete haberlerinden ve gözlemlerden faydalanılmıştır. Elde edilen verilerin analizi bütüncül analiz yöntemi ile yapılmıştır.

2. NATO İçerisinden AB'nin Güvenlik ve Savunma Politikalarının Çıkışı

NATO'nun Soğuk Savaş döneminde sahip olduğu üstün konumdan dolayı AB, savunma ve güvenlik bağlamında kendine yetebilen bir yapı oluşturamamıştır. AB'nin NATO'ya bağımlı olduğu bu dönemi Akgül Açıkmeşe ve Dizdaroğlu (2014) 'altın yıllar' olarak tanımlamaktadır. Fakat Soğuk Savaş'ın bitişiyle NATO- AB ilişkileri dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüme, Kosova krizi sırasında hem AB üye ülkeleri hem de ABD ve AB arasında yaşanan sorunlar da eklenince, 'altın yıllar' sona ermiştir. İngiltere Başbakanı Tony Blair ve Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac, Aralık 1998'deki St. Malo Zirvesi'nde AB'nin özerk bir siyasi ve askeri kapasitene sahip olması gerektiğini savunmuşlar ve böylece Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasının (AGSP) temellerini atmışlardır. Helsinki Avrupa Konseyi'nin Aralık 1999'da AGSP'nı oluşturmasına kadar ise Avrupa'nın güvenlik sorunlarının ele alındığı tek girişim Batı Avrupa Birliği (BAB)¹ ve BAB'ın NATO ile özel ortaklığı olan Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği (AGSK) olmuştur (Blockmans, 2010).

BAB'ın temel ilkeleri olan ortak askeri operasyonlar başlatma ve siyasi iş birliğini derinleştirme halihazırda NATO çatısı altında olacak şekilde formüle edilmiştir. Bunun sebebi, AB üye devletlerinin askeri ihtiyaçlarını karşılayabilecek özerk bir yapı oluşturamayacaklarına olan inançları nedeniyle Atlantik ittifakından ayrılmak istememeleridir. NATO ile olan bu ortaklık Türkiye'nin de BAB'a dahil olabilmesindeki en büyük etkidir (Cebeci, 2011). BAB, 1992'de NATO üyesi olan ancak AB üyesi

---

¹1948'de Brüksel Antlaşması'yla kurulmuş bir savunma ve güvenlik iş birliği kurumu olan BAB'ın kuruluşunun temelinde II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'ya karşı bir savunma sistemi oluşturmak varken 1949'da NATO'nun kurulmasıyla yeterince örgütlenmeden önemsizleşmiştir. 1991'de bir Avrupa Savunma sistemi olarak yeniden yapılandırılması kararlaştırılmış fakat 1999'da kararlaştırılan insani yardım ve kurtarma operasyonlarının yapılmasının yanı sıra barış sağlama, koruma ve kriz yönetimi görevlerini de içeren Petersberg görevleri AB'ye devredilmiş ve BAB sembolik bir hale gelmiştir.

olmayan ülkelere, yani İzlanda, Norveç ve Türkiye'ye 'ortak üye' statüsü vermiştir. Ortak üye olarak Türkiye, BAB'da görece güçlü bir statüye sahip olmuştur (Blockmans, 2010). BAB, ilerleyen birkaç yıl boyunca AB ile NATO arasında bir köprü görevi görmüş ve özellikle AB üyesi olmayan NATO üyelerine ve daha sonra AB aday ülkelere askeri faaliyetlere tam katılım hakkı vererek kendine çekme konusunda başarılı olmuştur. Ortak üyeler AB'ye katılıp AGSP'nin bir parçası olduklarında, BAB düzenlemesi onlar için artık gereklilik olmaktan çıkmıştır (Wessel, 2001). Ancak durum, AB üyesi olmayan, düzenli temas ve katılım fırsatını kaybeden ortak üyeler için kötüleşmiştir (Cebeci, 1999). Dolayısıyla, ortak üye ülkelerden Polonya, Çekya ve Macaristan AB'ye üye olunca Türkiye görece avantajlı konumunu kaybetmiştir (Cebeci, 2012).

NATO ise 1990'larda bünyesinde bir AGSK geliştirdiği halde AB'nin özerk savunma politikasını memnuniyetle karşılamıştır (Özen, 2002). Avrupa güvenliği, AGSK ile NATO için önemli bir faaliyet alanı haline gelmiş ve NATO bu dönüşüme olumlu baktığını belirtmiştir. Fakat, AGSP'nin temellerini atan 1998'deki St. Malo Zirvesi, NATO-AB ilişkilerinde iş birliğinin yanı sıra çatışmanın da başlaması açısından bir dönüm noktası olmuştur (Akgül Açıkmeşe ve Dizdaroğlu, 2014; Kaim, 2017). AGSP'nin NATO'nun savunmasından farkı, AGSP'nin yalnızca dış tehditlere yönelik olması, bölgesel savunma amaçlı olmaması ve AB içinde konuşlandırılmasının yasal olarak yasaklanmış olmasıdır (Bendiek, 2017). NATO, AGSP'nin NATO öncelikli olmak kaydıyla NATO için tamamlayıcı olduğunu hem St. Malo Toplantısı hem de Mart 2003 tarihli Berlin Artı Anlaşması'nda belirtmiştir. Berlin Artı Anlaşması'na göre, AB, askeri operasyonları için NATO'nun askeri varlık ve kabiliyetlerinden yararlanma yetkisine sahiptir (Berlin Artı Antlaşması, 2003). Bu bağlamda, AB üyesi olmayan NATO üyeleri, hem NATO varlıklarını ve yeteneklerini kullanarak AB liderliğindeki operasyonlara katılma hakkına sahip olacak hem de AB'nin oybirliğiyle alacağı kararlar, NATO varlık ve yeteneklerine başvurmayı gerektirmeyen AB liderliğindeki operasyonlara davet edileceklerdir (Acikmese Akgul ve Triantaphyllou, 2012).

Fakat, bu kurumsal çerçeveye rağmen taraflar arasında başta AB üyesi olmayan NATO üyelerine yapılan ayrımcılık olmak üzere birçok sorun bulunmaktadır (Akgül Açıkmeşe ve Dizdaroğlu, 2014). Öncelikle, NATO ve AB arasındaki anlaşmazlık NATO'nun Kosova'daki askeri misyonu (KFOR) ile AB'nin sivil Hukukun Üstünlüğü misyonu arasında teknik bir anlaşmanın imzalanmasını geciktirmesinin yanı sıra NATO'nun 2002 ve 2003 yıllarında Makedonya'daki Amber Fox Operasyonunun AB tarafından devralınmasını da geciktirmiştir (Ünver Noi, 2017). Dahası, AB ile NATO arasındaki resmi iş birliği çerçevesi, Türkiye'nin NATO üyeliğinin verdiği veto yetkisini kullanarak AB'nin NATO imkân ve kabiliyetlerine otomatik olarak ulaşabilme maddesini veto etmesiyle askıya alınmıştır. Türkiye başından beri, NATO ve AB arasındaki gelişmiş iş birliğine ilişkin farklı açıklamaların bir paket olarak değerlendirilmesi gerektiği ve Berlin artı düzenlemelerinin gerçekleşmesinin Birliğin AB üyesi olmayan ortaklarına NATO'nun öngördüğü şekilde davranmasına bağlı olacağı görüşünde olmuştur. Fakat uygulamada durum Türkiye'nin istediği şekilde olmamış ve

yapılacak askeri operasyonlarda AB üyesi- AB üyesi olmayan ayrımı yapılacak olmasıyla da Türkiye haklı olarak, BAB'da sahip olduğu statünün ve Berlin artı düzenlemelerinden talep ettiği statünün gerisinde kaldığını hissetmiştir (Blockmans, 2010). 1952'de NATO'ya üye olan Türkiye için İttifak Batı güvenlik sistemini temsil etmektedir. Burada Türkiye için asıl sorun, kendi coğrafi bölgesinde gerçekleşebilecek ve stratejik çıkarlarını doğrudan etkileyebilecek AB liderliğindeki operasyonların Yunanistan tarafından başlatılabilecek olma olasılığı ve bu noktada ne Türkiye'nin ne de NATO'nun bunu veto etme hakkının olmamasıdır (Müftüler-Baç, 2000). Öymen'e (2002) göre, NATO'nun potansiyel senaryolarında AB acil müdahale gücünün konuşlanabileceği on altı olası sıcak noktadan on üçünün Türkiye çevresindeki bölgelerde olması Türkiye'nin çekincelerinde haklı olduğunun başka bir göstergesi olmuştur. Fakat, Türkiye'nin itirazlarının en temelinde AGSP'nin Türkiye'nin yakın çevresinde Türkiye'nin katılımı veya rızası olmadan kullanılabilme tehlikesi ve Güney Kıbrıs'ın AB üyesi olarak AB operasyonlarında yer alma olasılığı yatmaktadır (Park, 2007: 161). Türkiye vetosunu geri çekmek için AB gücünün Türkiye'nin yakın çevresinde herhangi bir krize müdahale etmeyeceğine dair güvence istemiştir. Nihayet Aralık 2001'de ABD ve İngiltere, Türkiye'yi NATO müttefikleri arasındaki anlaşmazlıkların ve Birleşmiş Milletler'in dahil olduğu uluslararası ihtilafların AB misyonlarının kapsamı dışında kalması karşılığında vetosunu kaldırması konusunda ikna etmiş ve Kasım 2001'de Ankara Mutabakatı kabul edilmiştir (Özen, 2002). Fakat Ankara Mutabakatına da Yunanistan karşı çıkmıştır. Yunanistan da ikna edildikten sonra Ekim 2002 kabul edilen Brüksel Belgesi'yle (Nice Uygulama Belgesi) sorun çözülmüş ve bu sorunun çözülmesiyle Türkiye de vetosunu kaldırmıştır. Akgül Açıkmeşe ve Dizdaroğlu'na (2014) göre, Türkiye AB'ye üyelik hedefi olan bir ülke olarak AGSP'nin önüne engel koyarak AB'yle müzakerelere başlama ihtimaline engel olmak istememiştir.

NATO içerisindeki bu AB üyesi Avrupalı ayrışması, 2003'teki Irak Savaşı'ndan sonra daha çok ortaya çıkmıştır. Türkiye, Irak Savaşı öncesinde ABD'nin desteğiyle NATO Antlaşması'nın 5. Maddesinin yani ittifak üyelerinden birinin silahlı saldırıya uğraması durumunda diğer üyelerin yardım etmelerini öngören ve ilk ve son defa 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra uygulanan maddenin uygulanmasını istemiş fakat bu talep Almanya, Fransa ve Belçika tarafından reddedilmiştir. Bu karar, Türkiye açısından NATO'nun güvenilirliğine ve caydırıcılığına gölge düşürmüştür. Bunun yanı sıra, Hoffmann ve Reynolds'a (2007) göre, Berlin Artı anlaşmalarında hareketlerin kapsayıcılığı da AB ve NATO tarafından farklı yorumlanmaktadır. Dahası, Brüksel Belgesi'nin uygulanması da sorunlu olmuş, AB, AGSP kapsamında gerçekleştirilen operasyonlarda AB üyesi olmayan NATO üyeleriyle iş birliği konusunda isteksiz davranarak ayrımcılık yapmıştır. Bu ayrımcılığın en yakın örneği, AB'nin, Türkiye sınırlarına yakın iki ülke olan Irak ve Gürcistan operasyonlarını yürütürken bu operasyonların sivil kriz yönetimi operasyonları olduğunu iddia ederek Türkiye'ye danışma gereği duymamış olmasıdır (Cebeci, 2012). NATO içerisindeki AB üyesi Avrupalı ayrışma, Güney Kıbrıs'ın 2004'te AB'ye katılımından bu yana NATO-AB iş birliğindeki çıkmazı artırmıştır. Bunun sebebi, NATO-AB güvenlik iş birliğindeki

ilerlemenin hem Türkiye hem de Güney Kıbrıs tarafından reddedilmiş olmasıdır. Türkiye, Güney Kıbrıs'ın NATO varlık ve yeteneklerinden yararlanılarak yürütülen OGSP misyonlarına katılımını sağlayan anlaşmayı ve NATO'nun Avrupa ve eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasındaki ilişkileri geliştirmeye yönelik başlattığı Barış İçin Ortaklık (BİO) programına Güney Kıbrıs'ın katılımını veto ederken, Güney Kıbrıs da Türkiye'nin Avrupa Savunma Ajansı'na (ASA) çeşitli düzenlemelerle katılımını veto etmiştir (Cebeci, 2012). Hoffmann ve Reynolds (2007) bu durumu 'çifte veto' olarak adlandırmaktadır. Cebeci'ye (2012) göre, Türkiye, ASA'nın önceli WEAG'ın tam üyesi olduğundan hatta WEAG da bir NATO kuruluşu olan Bağımsız Avrupa Program Grubu'nun devamı olduğundan, Güney Kıbrıs'ın Türkiye'nin ASA'na katılımının engellemesi Türkiye'yi yine hak kaybına uğratmaktadır. Güney Kıbrıs'ın AB üyeliğinin akabinde Türkiye ve AB karşılıklı olarak rest çekmesiyle Türkiye Ankara Anlaşması'na Ek Protokol'ü imzalamayı reddetmiş, buna karşılık AB müktesebat başlıklarının çoğunun müzakerelerini askıya alınca Türkiye Berlin Artı Anlaşması'nın uygulanmasını engellemeye başlamıştır. Sonuç olarak Türkiye, istemeden de olsa, Avrupa'nın savunma yeteneklerini olması gerekenden daha özerk hale getirmeye katkıda bulunmuştur (Jorgensen, 2016).

Berlin Artı düzenlemeleri yürürlüğe girdikten sonra, NATO'nun varlık ve yeteneklerine başvurulmuş AB liderliğindeki ilk operasyon, 31 Mart 2003- 15 Aralık 2003 tarihleri arasında eski adıyla Makedonya Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen Concordia/ FYROM Operasyonu'dur. İkinci operasyon ise, NATO'nun 2004 İstanbul Zirvesi'nin sonuçları uyarınca NATO'nun SFOR misyonunun yerini alan ve Aralık 2004'te başlayan Bosna-Hersek'teki Althea/BiH Operasyonu'dur. Her iki operasyonda da AB'nin görevi istikrarlı ve güvenli bir ortam sağlamak olmuş ve AB hem Avrupa Müttefik Yüksek Komutanı (SACEUR) komutasındaki NATO'nun stratejik, operasyonel ve taktik planlamasına erişebilmiş hem de AB-dışı Avrupalı müttefiklerinin askeri katkılarına alabilmiştir. Fakat hızlı başlayan AB-NATO iş birliği 2004 yılında çıkmaza girmiştir. Concordia ve Althea dışındaki görevler için AB, NATO'nun varlık ve yeteneklerine başvurmamış yani devam etmekte olan veya tamamlanmış sekiz askeri operasyondan sadece ikisi Berlin Artı düzenlemeleri çerçevesinde yürütülmüştür (Akgül Açıkmeşe ve Triantaphyllou, 2012).

Dolayısıyla, her ne kadar NATO, Avrupa'nın kendi içerisinde başlattığı güvenlik oluşumlarından memnun görünse de bu girişim Avrupa güvenliğindeki Atlantikçi-Avrupacı ayrımı tartışmasının fitilini ateşlemiştir. Atlantikçi-Avrupacı ayrımından kasıt, Avrupa kıtasında güvenliğin ABD desteği ve NATO aracılığı ile sağlanmasına devam edilmesini isteyen ve başını İngiltere ve Hollanda, İtalya ve Danimarka'nın çektiği bir grup Avrupa devleti ile Avrupa'nın kendi özerk savunma imkân ve kabiliyetlerini geliştirmesi gerektiğini savunan başını Fransa'nın çektiği, Belçika ve Lüksemburg tarafından da kabul gören bir grup devlet arasında yaşanan tartışmalardır (Cebeci, 2018). Bu çatışmaya rağmen, NATO ve AB, 2016'da yayınladıkları Küresel Strateji ana temalı ortak iki bildiride de AB topraklarının ancak AB ve NATO yakın iş birliği içinde olursa etkili bir şekilde

savunulabileceğini açıkça beyan etmişlerdir. Eylül 2017’de dönemin AB Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker ise AB Ortak Savunma Birliği’nin NATO’nun açık arzusu olduğunu dile getirmiştir (Lindstrom ve Tardy, 2019). Fakat, özellikle, ABD’nin 45. Başkanı Donald Trump’ın NATO üzerinden Avrupa’ya yönelttiği tehditler de AB’nin tekrar askeri güç ihtiyacını sorgulamasına sebep olmuştur. Trump’ın ABD Başkanlığı döneminde, ABD ve AB arasında NATO bütçesi ile ilgili sorunlar yaşanmış ve Trump, ABD’yi NATO’dan çekmek ile tehdit etmiştir. Bu gelişmeler de Almanya ve Fransa’da, AB’nin askeri güç ihtiyacıyla ilgili hareketliliğin artmasına sebep olmuştur. ABD’ye karşı oluşan güvensizliğin sonuçlarından biri de Almanya ve Fransa arasında imzalanan Aachen Anlaşması olmuştur. Ocak 2019’da imzalanan Aachen Anlaşmasıyla Fransa ve Almanya savunma politikalarında iş birliğine giderek ihtiyaç durumunda askeri kapasitelerini karşılıklı olarak kullandırma konusunda anlaşmışlardır. Diğer bir deyişle, NATO’nun 5. Maddesi bu garantiyi verdiği halde Almanya ve Fransa’nın NATO’nun dışında böyle bir iş birliğine gitmesinin temelinde de AB’nin askeri güç ihtiyacını sorgulaması yatmaktadır (Euronews, 2019). NATO Genel Sekreteri Jen Stoltenberg bu durumu, AB’nin savunma harcamalarını artırma konusunda istekli olmasının NATO için çok önemli olduğunu düşünmekle beraber Fransa’nın başı çektiği AB’nin savunma konusunda özerk olma çabalarını doğru bulmadığını ve AB’nin Avrupa’nın güvenliğini tek başına sağlayamayacağı şeklinde açıklamıştır (France24, 2021).

3. Lizbon Antlaşması’yla Gelen Yenilikler: Avrupa Savunma Fonu (ASF) ve Kalıcı Yapılandırılmış İşbirliği (PESCO)

1 Aralık 2009’da yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması’yla AGSP’nin, Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP) olarak yeniden adlandırılması AB’de ortak savunmaya doğru döşenen taşlardan biridir. Bunun sebebi, Lizbon Antlaşması’na kadar daha önce hiçbir antlaşmada AGSP/OGSP’na ilişkin maddelere yer verilmemiş olmasıdır. Bu da Lizbon Antlaşması’nın bu konuda ilk defa hukuki bir bağlayıcılığa sahip olduğunu göstermektedir (Altın, 2018). Lizbon Antlaşması’yla beraber NATO’nun sorumluluklarıyla OGSP’nin alanına düşen sorumlulukların tutarlı olması gerektiğinin tekrar altı çizilmiştir. Yine NATO’nun Avrupalı üyelerinin de NATO’nun kolektif savunmasının altında olduğu da vurgulanmıştır. NATO da buna karşılık olarak Stratejik Konseptinde Avrupa savunmasına katkısı olacak olan Lizbon Antlaşması düzenlemelerini desteklediğini belirtmiştir. Yine Stratejik Konseptinde, Türkiye gibi AB üyesi olmayan İttifak üyelerinin NATO- AB iş birliğindeki öneminden bahsetmiştir. İki tarafında NATO ile AB’nin birbirini tamamlayan ve destekleyen kurumlar olduğunun altını çizdiği açıktır (Cebeci, 2012).

Lizbon Antlaşması ile güvenlik ve savunma iş birliği için önemli bir mekanizma getirilmiştir: kalıcı yapılandırılmış iş birliği. Kalıcı yapılandırılmış iş birliğinin amacı üye ülkeler tarafından kabul edilen kriterlere göre Avrupa askeri yeteneklerini geliştirmek için etkili bir siyasi çerçeve ve araç oluşturulmasını teşvik etmektir. Lizbon Antlaşması’nda kalıcı yapılandırılmış iş birliğinin de NATO’ya engel olmayacak şekilde çalışması gerektiğinin altı çizilmiştir. Artan güvenlik kaygıları, Brexit, AB Dış

ve Güvenlik Politikası için Küresel Stratejinin benimsenmesi gibi gelişmelere paralel olarak AB içerisinde OGSP tartışmaları 2016 yılından itibaren hız kazanmıştır. 2017 yılında AB, OGSP kapsamında 2009 yılında başlatılan Lizbon Antlaşması'nın kalıcı yapılandırılmış iş birliği mekanizmasından hareketle, Kalıcı Yapısal İş birliği Savunma Anlaşması'nı (PESCO), savunma alanında bütünleşmeyi ilerletmek ve savunma alanında kalıcı bir iş birliği amacıyla başlatmıştır. Yine 2017 yılı Avrupa Savunma Fonu'nun da (ASF) başlatılmasıyla OGSP'nin AB'nin gündeminde üst sıralara taşındığı yıl olmuştur. Kaya'ya (2019) göre, ASF ve PESCO birbirini tamamlayan girişimlerdir. Avrupa Komisyonu'nun amacı bu iki girişimi projelerle iç içe yürütmektir. ASF, Avrupa Komisyonu tarafından yönetilen, güvenlikle ilgili ilk girişimdir. Anlaşma temelli bir girişim olarak PESCO ise katılımcı üye ülkelerin bağlayıcı taahhütleri kabul etmesini beklemektedir. ASF, bir AB kurumu tarafından yönetilen tek girişimken PESCO üye ülkeler tarafından yönetilen savunma ve güvenlik alanındaki girişimdir.

ASF'nin birincil hedefi üye ülkelerin savunma sanayisi planlama ve üretiminde daha derin bir iş birliğine girmeleri konusunda teşvik etmektir. ASF'nin iki ayrı fakat birbirini tamamlayan tarafı vardır. Bir tarafı araştırma tarafıdır. Araştırma tarafını tamamlayan diğer taraf ise kabiliyet tarafıdır. Dolayısıyla, araştırma fonlarına para sağlayan ASF'nin bir de askeri kabiliyetleri artırma tarafı vardır. Bu sebeple, Avrupa Komisyonu Mart 2019'da kabiliyet geliştirme projelerini finanse etmek için bir teklif çağrısı başlatmıştır. Bu teklif çağrısı; insansız hava aracı, yapay zekâ ve siber savunma projelerine yoğunlaşmıştır. Üçüncü ülke katılım kuralları açısından bakılacak olursa, ASF, üçüncü ülke katılımına uygulanacak kurallar konusunda kuralları en belirli olanıdır çünkü, ASF'na katılma kriterleri daha teknik olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, ASF'na katılım savunma şirketlerinden oluşan tüzel kişilik düzeyinde yapılmaktadır. Örnek olarak, bir ASA projesine bir özel veya kamu savunma firması, bir kamu kuruluşu, bir akademik kurum ya da bir düşünce kuruluşu tek başına teklif çağrısına başvurabilmektedir. Dolayısıyla, her ne kadar siyasetin savunma anlaşmaları üzerinde önemli bir etkisi varsa da Avrupa Komisyonu bu etkiyi kontrol altına alabilir (Kaya, 2019).

PESCO ise Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron tarafından da desteklenen bir girişimdir. Eski Avrupa Birliği Dışişleri ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini de 2016 yılında AB'nin Küresel Stratejisi sunumu sırasında Avrupa'nın sert gücü ve yumuşak gücü bir arada kullanmayı hedeflediğini belirterek PESCO'ya önem vereceklerinin sinyallerini vermiştir. Almanya ve Fransa'nın Lizbon Antlaşmasıyla alt yapısı hazır olan PESCO'yu 2016'da hızlandırmasının temelinde İngiltere'nin Brexit kararı ve Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi yatmaktadır (Euronews, 2019). Fransa'nın yanı sıra Almanya'nın da öncülük ettiği PESCO'nun amacı birlik üyeleri için ortak bir savunma ağı ve daha az harcamayla daha sağlam bir güvenlik yapısı oluşturmaktır. PESCO, AB'deki savunma şirketleri tarafından yürütülen yenilikçi teknolojik programlar için yeni bir ivme sağlama potansiyeline sahiptir. Tüm AB üye devletlerinin katılması gerekmediğinden, PESCO yeni savunma entegrasyonunda iş birliği açısından oldukça esnek (Ünver Noi, 2017). AB Antlaşması'nın 42/6 maddesine göre PESCO, AB

üyesi ülkelerden isteyen ve katılmaya uygun olanın katılabileceği bir farklılaştırılmış bütünleşme örneği olarak AB literatürüne girmiştir. Bu bağlamda Schengen bölgesinde ve Avro bölgesinde olduğu gibi, PESCO'ya da dahil olmayan AB üye ülkeleri vardır. Ancak, PESCO oluşurken AB üyesi olmayan üçüncü ülkelerle ilişkilerin nasıl olacağı konusunda net bir tanımlama yapılmamıştır. Avrupa'nın hem içerde hem dışarda karşılaştığı tehditler göz önüne alındığında, AB'nin PESCO kapsamındaki savunma girişimlerine üçüncü ülkeleri entegre etmek için etkili mekanizmalar kullanması gerektiği söylenebilir (Aydın-Düzgüç ve Marrone, 2018). Ayrıca, üçüncü ülkelerin PESCO'ya katılımının nasıl olacağı, halen belirsizliğini koruyan PESCO kapsamında AB-NATO iş birliğinin nasıl olacağını da etkileyecektir. PESCO mekanizmasının geliştirilmesi, savunma kapasitelerini geliştirmek isteyen üye devletleri için ve ortak savunma ve güvenlik hedeflerine katkıda bulunmaya istekli olan diğer bir deyişle OGSP görevlerine katılmaya istekli üçüncü ülkelerin savunma yeteneklerinin geliştirilmesini teşvik etmek için bir fırsat olarak görülebilir. Fakat burada AB'nin yapması gereken şey üçüncü ülkelerle birlikte çalışmak için daha esnek bir çerçeve geliştirmektir. Örnek olarak, Türkiye, Schengen benzeri bir şekilde, ikili veya çok taraflı anlaşmalar yoluyla bu mekanizmalara dahil olabilir (Blockmans, 2010).

Üçüncü ülke katılımı bağlamında bakıldığında, öncelikle, bir PESCO projesine katılım üye ülke düzeyinde yapılır. 2017 yılında alınan PESCO'nun kuruluş kararında PESCO'ya üçüncü ülke katılımı konusunda bir süreçten bahsedilmektedir. Sürecin bir parçası olarak AB Konseyi, oybirliğiyle üçüncü ülkenin genel katılım kurallarına uyup uymadığına karar verir. Burada üye devletlerin genel kurallardan biri olarak AB değerlerine bağlı kalma arzusundan bahsetmek gerekmektedir. Bu kriterin, Yunanistan ve Avusturya'nın Ankara'nın ortak AB projelerine katılımına karşı olduğu göz önüne alındığında, kilit bir NATO müttefiki olan Türkiye'nin PESCO'ya katılımını potansiyel olarak engellemek için özel olarak getirildiği söylenebilir (Politico, 2018). Sonuç olarak, Türkiye'nin katılımının oldukça zor olacağı ortadadır. En azından Güney Kıbrıs ve Yunanistan muhtemelen veto haklarını kullanacaklardır (Kaya, 2019). Kasım 2020'de AB, birliğin üyesi olmayan ülkelerin PESCO'ya katılmasına izin vermiştir. Bunu takiben Kanada, ABD ve Norveç PESCO'ya katılma talebinde bulunmuş ve AB de Norveç, Kanada ve ABD'nin PESCO'ya katılma taleplerini onaylamıştır. Böylece, AB ilk kez üçüncü bir devletin PESCO projesine katılmasına izin vermiştir. Adı geçen üç ülke Avrupa'daki 'Askeri Hareketlilik Projesi'ne' katılmıştır (Adda 247, 2021). Son olarak, Avrupa Konseyi, PESCO Stratejik Gözden Geçirme 2020 ile ilgili sonuçlarında, Üye Devletleri OGSP misyon gücü oluşturmadaki boşlukları ele almaya ve PESCO aracılığıyla AB çerçeveleri içinde konuşlandırılabilir formasyonların birlikte çalışabilirliğini geliştirmeye yönelik çalışmaya teşvik etmiştir (Blockmans ve Crosson, 2021).

Her ne kadar PESCO, NATO ve AB arasında güvenlik anlamında yük paylaşımı sağlaması açısından NATO'nun olumlu bakacağı bir kurum olsa da özellikle kabiliyetler açısından AB ve NATO arasında daha sıkı bir koordinasyon olması iki tarafın birbiriyle rekabet eden beklentiler içinde olmamasına katkıda bulunacaktır. PESCO ve NATO'nun birbiriyle rekabet eden değil birbirini tamamlayan iki kurum olması beklenmektedir. Hem NATO hem AB üyesi devletler için PESCO'nun

ne ifade edeceği konusu ise tartışmalıdır. PESCO'nun NATO'dan farkının ne olacağı, ABD'nin de Trump döneminde sıklıkla gündeme getirdiği, AB üye devletlerinin NATO'ya bile bütçe ayırmazken PESCO'nun bütçesinin ne olacağı konuları muallakta kalmaya devam etmektedir. Bu noktada PESCO'nun amacının savunma alanındaki bütünleşmeyi artırarak üyeler için tek bir savunma politikası yaratmak olduğunun altı çizilirken PESCO'nun NATO'yu destekleyen bir yapı olacağı ve NATO'nun öncelikli rolünün devam edeceği beyan edilmektedir.

4. OGSP ve Türkiye

Türkiye, 2005 yılında AB ile müzakerelere başladığında halihazırda katılım müzakeresi devam eden diğer ülkelerden farklılıklar göstermiştir. Bunun öncelikli sebebi Türkiye'nin zaten AB'yle birçok alanda bütünleşmiş durumda olmasıdır. Türkiye ve AB arasında güvenlik alanındaki bütünleşme ise, ikili arasındaki ekonomik bütünleşmeyle benzerlik göstermektedir. Diğer bir deyişle, ekonomik olarak Gümrük Birliği, siyasi olarak da OGSP Türkiye'nin AB'ye işlevsel bağlamda bütünleşmiş olduğunu söylemek mümkündür. Fakat, dış ve savunma politikalarının kurumsal gelişimi de her zaman ekonomik bütünleşmenin gerisinde kalmaya mahkûm olmuştur.

Genel olarak bakıldığında Türkiye, OGSP'ye bir dereceye kadar dahil edilmiştir. Halihazırda, Dış, Güvenlik ve Savunma Politikası, katılım müzakereleri kapsamındaki fasıllardan biri olup (31. Fasil), Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'nin katılım yolunda kaydettiği ilerlemeyle ilgili raporuna göre, Türkiye, dış politika, güvenlik ve savunma politikası alanlarında bir dereceye kadar hazırlıklı bir aday ülkedir. Türkiye ve AB'nin OGSP'ndeki yoğun iş birliği, Avrupa Ekonomik Alanı'nın kurumsal çerçevesini ötesinde bir iş birliği önerisini kapsamaktadır. Güvenlik ve Savunma Politikası Konseyi de AB üye devletlerinin ve Türkiye'nin güvenlik politikalarının koordinasyonuna katkıda bulunacaktır (Quaisser ve Wood, 2004). Ayrıca AB, Lizbon Antlaşması ile, dış politika konularında siyasi diyalogu resmi hale getirmek için AB Dışişleri ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi ve Türkiye Dış İşleri Bakanlığı arasında düzenli toplantılar yoluyla Türkiye'nin AB'nin savunma ve güvenlik politikasına dahil olmasını sağlamak amacıyla Yüksek Seviye Siyasi Diyalog diye adlandırılacak resmi bir iletişim kanalı kurmuştur (Altın, 2018). Son olarak, Türkiye zaman zaman AB dışişleri bakanlarının gayri resmi toplantıları olan Gymnich Toplantılarına da katılmaktadır (Aydın-Düzgüt ve Tocci, 2015). Eylül 2019'da gerçekleştirilen Siyasi Direktörler toplantısında ise OGSP, terörle mücadele ve bölgesel konular başta olmak üzere dış politika konularında iş birliğine değinilmiştir. Türkiye'nin OGSP'ye katılımını sağlayan kurumsal çerçevesi ise halihazırda mevcuttur (Avrupa Komisyonu, 2020).

OGSP kapsamında güvenlik bütünleşmesinde bir sonraki aşamaya geçiş Türkiye'nin Avrupa Savunma Ajansı'na dahil edilmesi, AB Askeri Komitesi'nde (EUMC) ve Siyasi ve Güvenlik Komitesinde (PSC) kendine bir yer edinmesi olacaktır. Bu noktada, Türkiye Siyasi ve Güvenlik Komitesindeki büyükelçiler ile düzenli bir diyalog içinde bulunmak ve resmi olmayan politika planlama görüşmeleri yapmak yoluyla sürece katılabilir. Bunun yanı sıra, AB- Türkiye Üst Düzey Siyasi Diyalogu

da güvenlik alanında bütünleşmeyi derinleştirmek için uygun bir alan olarak kullanılabilir. Türkiye'yi PESCO'ya ve Gymnich toplantılarının ötesinde bakanlık düzeyinde toplantıları ve çalışma gruplarına dahil etmek de AB için özgün bir adım olacaktır. Türkiye'nin Avrupa Savunma Ajansı'na – her ne kadar şu an AB üyesi olan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi tarafından bloke edilse de-, dış ve güvenlik politikalarıyla ilgili Konsey toplantılarına ve mümkünse PESCO'ya katılımı, AB- Türkiye bütünleşmesinin derinleşmesine ciddi oranda katkıda bulunacaktır (Müftüler-Baç, 2017).

Son olarak, NATO üyesi Türkiye'nin AB OGSP'daki bazı karar alma süreçlerine dahil edilmesi, AB güvenlik operasyonlarına destek olması karşılığında AB için iyi bir seçenek olabilir. Bağcı ve Gaudino'ya (2020) göre, Türkiye ile İtalya arasındaki dış, güvenlik ve savunma alanındaki yakınlaşma AB için iyi bir örnektir. Savunma sanayindeki bağları güçlendirmek, bilimsel ve teknolojik yeniliği teşvik etmek ve Araştırma ve Geliştirme faaliyetlerini artırmak için AB, Türkiye ve İtalya arasındaki stratejik iş birliğini örnek alarak kazan-kazan durumu yaratabilir.

4.1. Bir NATO Üyesi Olarak Türkiye'nin OGSP'na Katkısı

Blockman'a (2010) göre, Türkiye'yi mevcut Avrupa güvenlik sisteminde ve OGSP'nı sürdürülebilir bir girişim haline getirmede vazgeçilmez bir aktör yapan üç değer vardır. Bunlar NATO üyeliği, askeri yetenekleri ve jeostratejik konumudur. NATO üyeliği açısından bakıldığında, Türkiye'nin NATO'daki oyu, Türkiye için, AB'nin askeri niyetlerini etkileyebilecek kurumsal bir avantaja sahip olması anlamına gelmektedir. NATO Genel Sekreteri Jen Stoltenberg de güneydoğuda Suriye ve Irak ile sınırı bulunan ama AB üyesi olmayan Türkiye'nin NATO savunmasında çok önemli bir rolü olduğunu, DEAŞ ile mücadelede bunu kanıtladığını açıklamıştır (France24, 2021).

İkincisi, Türkiye'nin askeri yetenekleri ve askeri sanayi kapasitesi, AB'nin genişleyen güvenlik alanı içerisinde OGSP operasyonlarını yürütebilmesi için hayati bir öneme sahiptir. Türkiye, küresel silah satışlarında giderek daha iddialı bir rol oynamaktadır. 2017'de Türkiye, Avrupa'nın en büyük dokuzuncu silah ihracatçısı olmuştur (SIPRI, 2018). Yine 2017'de Türkiye, Fransa ve İtalya ile savunma konularında ilişkilerini güçlendirmek ve hava ve füze savunma sistemleri üretmek için bir anlaşma imzalamıştır. Bu proje kapsamında anti-hava füzesi üreticisi Eurasam, Türk ortakları Aselsan ve Roketsan ile birlikte T-LORAMIDS'i (Türk Uzun Menzilli Hava ve Füze Savunma Sistemi) geliştirmek için çalışmayı kabul etmiştir (Ünver Noi, 2017). Bunun yanı sıra Türkiye, birçok AB üyesi için hem savunma ihracatçısı hem de ithalatçısı olarak önemli bir rol oynamaktadır. AB ve ABD savunma ve havacılık ihracatında Türkiye'nin iki en büyük müşterisi konumundadır (SASAD, 2019). Yine Türk savunma sanayisinin özellikle havacılık, mühimmat, denizcilik ve elektronik savaş alanlarında geldiği nokta da önemlidir. Örneğin, T129 ATAK Helikopteri 2014 yılından bu yana harekatlarda etkin olarak kullanılmaktadır. Yine uzay-uydu teknolojisinde GÖKTÜRK Projesiyle, Deniz Karakol Uçaklarında MELTEM-3 Projesiyle önemli başarılar elde edilmiştir (Bağcı ve Gaudino, 2020). Dahası, Türk ve Avrupalı savunma şirketleri iş birliklerini arttırmakta, Türk firmaları, AB çatısı altında olmak zorunda

kalmadan Avrupa savunma projelerine katılmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin haberleşme ihtiyaçlarının milli imkanlarla karşılanması için 1975 yılında kurulan ve Türkiye'nin en büyük savunma elektroniği kuruluşu olan ASELSAN'ın katıldığı AB Projesi HYPERION (Hiperspektral Görüntüleme IED ve Patlayıcılar Keşif Sistemi) ve ASELSAN ve STM (Savunma Teknolojileri, Mühendislik ve Ticaret A.Ş.)'nin katıldığı AB projesi TALOS (Kara Sınır Gözetleme için Taşınabilir Otonom Devriye Sistemi) bunlara örnek olarak verilebilir (Kaya, 2019). Sonuç olarak, Türk savunma sanayisi, ürünlerinin hem hacmi hem de kalitesi olarak yükselerek Avrupalı ortaklarla bir iş birliği kültürü oluşturmayı başarmıştır. Bu başarı da Türkiye'yi AB savunma girişimlerinde öne çıkan bir üçüncü ülke katılımcısı adayı yapmaktadır. Burada sorun Türkiye'nin üye ülkelerle olan siyasi farklılıkları ve Kıbrıs konusundaki anlaşmazlıktır. Fakat, Kıbrıs'ın katılım sürecinin 31. Faslı üzerindeki vetosunun ısrarlı olması, Türkiye'nin OGSP'ndeki çeşitli misyonlara kayda değer bir katkı sağlamasına da engel olamamıştır (Bağcı ve Gaudino, 2020).

Coğrafi konum açısından bakıldığında, Türkiye, Balkanlar, Güney Kafkasya, Orta Doğu ve Orta Asya arasında jeostratejik bir kesişimi kontrol ettiğinden tüm bu bölgelerde önemli bir oyuncu olarak nitelendirilmektedir. Kaya'ya (2019) göre, her ne kadar Türkiye olmadan AB'nin sözde daha uyumlu olacağı düşünülse de jeostratejik konumu açısından da Türkiye olmadan AB'nin küresel etkisi ciddi oranda azalacağından OGSP da daha az etkili olacaktır.

Türkiye açısından bakılacak olursa, Aydın-Düzgüt, Bond ve Scazzieri'ye (2021) göre, Türkiye'de AB- Türkiye dış ve güvenlik ilişkileri konusunda iki tür yaygın inanış vardır. Bunlardan birincisi, AB'nin nispeten zayıf bir dış ve güvenlik aktörü olmasıdır. İkincisi ise AB'nin Kıbrıs ve Yunanistan'ı ilgilendiren dış ve güvenlik politikası konularında Türkiye'ye adil davranmamasıdır. AB açısından bakıldığında ise, Türkiye- AB ilişkilerinin daha iyi olduğu dönemlerde AB, Türkiye'nin OGSP operasyonlarına ve misyonlarına önemli katkılarından faydalanabilmiştir. Fakat, AB'nin Türkiye'yi savunma girişimlerine dahil etmekte isteksiz davranması Türkiye'nin bu iş birliğinden hoşnut olmamasına sebep olmuştur.

Türkiye'nin OGSP altındaki misyonlara katkısı çoğunlukla NATO-AB iş birliği çatısı altında gerçekleşmiştir. Türkiye'nin AB liderliğindeki operasyonların neredeyse tamamına katılmış olması ve Türkiye'nin katılımının birçok AB üyesine kıyasla çok daha yüksek oranda olması, Türkiye'nin Avrupa güvenlik politikasındaki rolünün bir göstergesidir. Her ne kadar Türkiye NATO-AB iş birliğindeki operasyonlara katılıyor olsa da aslında AB liderliğindeki operasyonlara katılmış olmaktadır. Örneğin, Türkiye, Balkanlar'da AB liderliğindeki 30 operasyondan dokuzuna katılarak, Fransa, Almanya ve İngiltere'den sonra en çok katılım gösteren ülke olmuştur. Her ne kadar karar alma sürecine yeterince dahil olamasa da Türkiye, Bosna-Hersek'te AB liderliğindeki EUFOR-ALTHEA (EUFOR-BİH) askeri misyonuna ve EUPM polis misyonuna, Kosova'daki EULEX misyonuna, Kuzey Makedonya'daki askeri Concordia ve sivil EUPOL Proxima misyonuna, ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki askeri

EUFOR RD Congo ve sivil EUPOL Kinshasa misyonlarına katılmıştır. Yine Türkiye, AB'nin 2004 yılında Bosna'daki Althea Operasyonu'na en çok katılım gösteren ikinci ülke olmuştur (Müftüler-Baç, 2017). Bağcı ve Gaudino da (2020), Türk birliklerinin konuşlandırılması yerel halk tarafından olumlu değerlendirilebileceğinden, Bosna ve Kosova gibi Müslüman nüfuslu bölgelerde yürütülen görevlerde Türk rolünün vurgulanması gerektiğini iddia etmektedir.

Fakat Türkiye'nin AB liderliğindeki askeri operasyonlara katılım oranı 2011 yılından sonra düşmeye başlamıştır. Bunun sebebi, Türkiye ve AB arasındaki fikir ayrılıklarının özellikle de Suriye krizinin etkisinin Türkiye sınırlarında hissedilmesinden sonra gözle görülür bir şekilde artmış olmasıdır. 2011'den beri devam eden Suriye krizinde AB ve Türkiye arasında farklılaşan tercihler, 2014'te Rusya'nın Ukrayna topraklarındaki Kırım'ı ilhakı ve 2010'da başlayan Arap Baharı sonrası başta Mısır'daki iktidar değişimi olmak üzere Orta Doğu'daki gelişmeler, Türkiye'nin AB'nin bu gelişmelere karşı olan duruşuna intibakta düşüş yaşadığını göstermektedir. Bu düşüş, aynı zamanda Türkiye'nin AB'yle bütünleşmesinde uyum sağlaması gereken üç sütundan ikincisiyle bütünleşmesinde de sorunlar olduğunun göstergesidir² (Bağcı ve Gaudino, 2020). 2003-2014 yılları arasında, Komisyon'un periyodik raporlarının da dikkat çektiği gibi, Türkiye'nin OGSP pozisyonlarına uyumu çarpıcı biçimde azalmıştır. 2011 yılı ise ilişkilerin Türkiye'nin AB'nin İran, Suriye ve Libya'ya yönelik kısıtlayıcı tedbirlerine uymayı reddetmesi sebebiyle daha da kötüleştiği yıl olmuştur (Jorgensen, 2016). Halbuki, AB'ye katılım müzakereleri yürüten bir ülke olarak Türkiye'nin, dış ve güvenlik politikasının AB ile uyum içerisinde olması beklenmektedir. Fakat, son yıllarda bu uyumun azalmaya devam ettiği ve AB ile Türkiye arasında Suriye ve Rusya'nın yanı sıra Doğu Akdeniz konusunda da gerginlikler yaşandığı görülmektedir (Aydın-Düzgüt, Bond ve Scazzieri, 2021).

AB liderliğindeki askeri operasyonlara katılım oranı 2011 yılından sonra düşüş eğilimi gösterse de Türkiye, AB ile NATO arasında Berlin Artı Antlaşması düzenlemeleri çerçevesinde yürütülen OGSP kapsamındaki EUFOR ALTHEA Operasyonu'na aktif olarak katılmaya devam etmiştir. Böylece Türkiye, bu askeri kriz yönetimi operasyonuna AB dışından en fazla katkıda bulunan ülke ve OGSP'na en fazla katkıda bulunan üçüncü ülke olmaya devam etmektedir. Türkiye'nin AB misyonları olan EUAM Ukrayna'ya ve EULEX Kosova'ya katılımı ise 2016 darbe girişiminin ardından Türk personelinin geri çekilmesiyle askıya alınmıştır. Fakat, Türkiye daha sonra bu misyonlara katkıda bulunmaya devam etme konusundaki isteğini dile getirmiş ve EULEX'e başvurmuştur (Avrupa Komisyonu, 2020).

Son olarak, 2016 yılında Varşova'da kabul edilen ve Türkiye'nin veto hakkını kullanmadığı AB-NATO ortak bildirgesi, Rusya'nın Kırım'ı ilhakıyla iki tarafta da artan güvenlik endişeleri sebebiyle stratejik ortaklığı yoğunlaşacağına dair umutları artırmıştır. Yine de Kıbrıs sorunu AB ve NATO

---

² 1992 Maastricht Antlaşması üç sütun tarafından desteklenmektedir. Bunlardan ikinci sütun, Avrupa Devletlerinin dış ve güvenlik politikalarını, AB'nin uluslar üstü kurumlarına daha az yer bırakma ve böylece egemen devletlerin ayrıcalıklarını hükümetler arası yöntemlerle koordine etme ihtiyacıyla ilgilidir (Bağcı ve Gaudino, 2020).

arasındaki iş birliğine engel olmaya devam etmekte, Doğu Akdeniz'deki doğal gaz arama faaliyetlerindeki anlaşmazlıklar Türkiye ile Kıbrıs arasındaki ilişkileri daha da kötüleştirmekte ve hatta Doğu Akdeniz'deki istikrarsızlığa sebep olmaktadır. Türkiye'nin aynı zamanda PESCO üyesi olan Yunanistan ile ikili ilişkileri de kötüleşmeye devam etmektedir. Kıbrıs sorununun donmuş doğası da bu iş birliğinin nasıl ilerleyeceğini hala belirsiz kılmaktadır (Aydın-Düzgüt ve Marrone, 2018).

4.2. PESCO'ya katılım ve Türkiye'nin Üçüncü Ülke olarak Konumu

PESCO, askeri kabiliyeti ve isteği olan AB üye devletleri arasında savunma iş birliğini derinleştirmeye yönelik antlaşmaya dayalı bir çerçeve ve süreçtir (PESCO, 2021). PESCO, bağlayıcı taahhütlere sahip olsa da katılımcıların proje seçimi, karar verme süreci ve ilgili ülkelerin güvenlik ve savunma politikasının özel karakterinin tanınması açısından esnekler. Almanya'nın AB dönem başkanı olduğu 2020'nin ikinci yarısında, AB üyesi olmayan ülkelerin PESCO projelerinde yer alabilmesini sağlayan düzenleme kabul edilmiştir. Fakat Türkiye gibi AB üyesi olmayan ülkelerin PESCO projelerinde yer alabilmesi için bu ülkelerin belli kriterleri yerine getirmesi gerektiği karara bağlanmıştır. Bu kriterlerden en önde gelenleri ise söz konusu ülkenin AB'nin değerlerini paylaşması, AB ülkeleri ile iyi komşuluk ilişkileri ilkelerine riayet etmesi ve ortak güvenlik ve savunma çıkarlarıyla çalışmaya hazır şekilde hareket etmesidir. 2021'de Türkiye'nin PESCO bünyesindeki bir projede yer almak için ilk defa başvuruda bulunduğunu, askeri personelin ve askeri teçhizatın Avrupa içinde ve dışında hızlı bir şekilde taşınmasını öngören projenin koordinatörü Hollanda Savunma Bakanlığı teyit etmiştir (DW, 2021).

Müftüler-Baç (2017), Türkiye'nin PESCO'ya katılımının AB'nin bugün Türkiye ve Brexit sonrası İngiltere gibi ülkeler için kullandığı farklılaştırılmış bütünleşme modeline dış ve güvenlik politika alanının da dahil edilmesine bir örnek olduğunu iddia etmektedir. Fakat, Aydın-Düzgüt ve Marrone'a (2018) göre, PESCO'ya üçüncü tarafların katılımı konusundaki tartışmalarda Türkiye'den çok bahsedilmemesinin yanı sıra PESCO, AB-Türkiye ilişkisinin geleceği konusunda da yer almamaktadır. Aslında, Türkiye gibi NATO üyesi olan üçüncü tarafların PESCO'ya katkı sağlamasına olanak verilmesi AB- NATO ilişkilerine katkıda bulunabilir. Örnek vermek gerekirse, NATO üyesi üçüncü ülkelere, PESCO'nun politika yönüne karar vermede danışma hakkı veya PESCO'nun savunma ile ilgili projelerinde uygulanacak modüllere tam katılım hakkı verilebilir. Bu tür bir katılım hakkı finansal ya da niteliksel katılımın katkısına bağlı olarak değişecek şekilde performansa dayalı olabilir. PESCO'ya katılımın da bazı politik gereklilikleri olduğu ve katılımın üyelerin oybirliğiyle yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda Türk savunma şirketlerinin ASF projelerinde daha çok şansının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Halihazırda Türk savunma firmalarının Komisyon liderliğindeki HYPERION ve TALOS gibi savunma projelerine katılmış olması ve ASF projelerine katılımında teknik yeterliliklere bakılıyor olması da bu çıkarımı güçlendirmektedir. AB güvenlik mimarisinin güçlenmesi için kurulan PESCO ve ASF'nin başarısı üçüncü ülke katılımının sağlanmasına bağlıdır. Burada AB'nin

dikkat ettiği nokta ise üçüncü ülke katılımının yapacağı katma değerini yanı sıra yeni bağımlılıklar yaratma tehlikesinin olmasıdır (Kaya, 2019).

Yine de Türkiye gibi AB üyesi olmayan ama NATO üyesi olan üçüncü tarafları PESCO gibi farklılaştırılmış entegrasyona tabi bir oluşuma dahil etmenin çok kolay olmayacağı ortadadır. Özellikle Kıbrıs ve Yunanistan ile yaşadığı gerginliklerden ötürü Türkiye'nin katılımını bu iki ülkenin veto edeceği düşünüldüğünde Türkiye'yi Avrupa güvenlik kompleksine dahil etmenin alternatif yolları bulunabilir (Aydın-Düzgit ve Marrone, 2018).

5. Sonuç

Avrupa güvenliği NATO için önemli bir faaliyet alanıdır ve NATO, AB'nin ortak güvenlik ve savunma politikası konusunda yaşadığı dönüşüme olumlu baktığını belirtmiştir. Fakat AB üyesi olmayan ama NATO üyesi olan Türkiye'nin durumu NATO-AB ilişkilerinde iş birliğinin yanı sıra çatışmanın da başlaması açısından bir dönüm noktası olmuştur. Sonuç olarak, Avrupa güvenlik mimarisinin geleceği Türkiye'yle yakından ilişkilidir. Fakat, Türkiye, Soğuk Savaş döneminde değerli bir ortak olmasına, NATO'da kilit bir rol oynamasına ve Soğuk Savaş sonrası dönemde bir dizi güvenlik operasyonuna, barışı koruma misyonlarına ve korsanlık ve terörle mücadele çabalarına katkıda bulunmasına rağmen, AB ile arasında güvensizlik ortamı yaratan Kıbrıs Rum Yönetimi ve AB üyeliğinin olmaması nedeniyle ayrımcı AB politikalarına maruz kalmaktadır. Özetle, NATO'ya sıkı sıkıya bağlı bir Türkiye'ye duyulan ihtiyaç, her ikisinin de güvenliği için bir gerekliliktir. NATO içerisinde AB üyesi olan ülkelerin tavrı ve AB'nin Türkiye'nin NATO içerisindeki konumunu göz ardı etmesi Türkiye'nin varlığının NATO-AB iş birliğine olumsuz etki etmesine sebep olmaktadır. Aslında, NATO ve AB'nin güvenlik alanında iş birliği konusundaki başarısı aynı zamanda NATO içerisinde AB üyesi olan ülkelerle AB üyesi olmayan ülkeler arasındaki iş birliği başarısına da bağlıdır. Türkiye bu anlamda önemli bir örnektir. Çünkü, AB-NATO ilişkileri, Güney Kıbrıs'ın 2004'teki AB üyeliğinden sonra AB-NATO iş birliğinde ciddi sorunlara sebep olmuştur. Bütün bunlara Türkiye'nin AB üyeliğinin gerçekçi görülmediği gerçeği eklendiğinde bütün bunların hem PESCO gibi OGSP kapsamındaki güvenlik girişimlerinin hem de Avrupa güvenliğinin geleceği için endişe sebebi olduğu söylenebilir. Teoride Türkiye'nin PESCO, ASF ve ASA projelerine dahil olarak OGSP'de daha yakın bir AB-Türkiye ilişkisi mümkün olsa da pratikte bunun gerçekleşmesi için AB- Türkiye ilişkilerinin iyileşmesinin gerektiği sonucu çıkarılabilir.

Özetle, AB, Türkiye'yle OGSP'nda daha fazla siyasi diyalog içerisinde bulunursa ve Türkiye'yi bu şekilde farklılaşmış bütünleşme modeline ekleyebilirse sorunların çözümüne katkıda bulunabilir. Bu çalışma, NATO üyesi olan Türkiye'nin AB'nin OGSP ile ortak bir çalışma zemin bulma olasılığının olup olmadığını irdelemeye çalışmaktadır. Çalışmada, Türkiye'nin NATO ve AB kapsamında yürütülen barışı koruma askeri ve sivil misyonlarına nasıl başarılı bir şekilde katkıda bulunduğunu ve 2011'den sonra düşüş göstermiş olsa da OGSP ile yıllardır nasıl uyum içinde olduğunu ele alınmıştır. Çalışma,

Türkiye'nin AB üyesi olmayan NATO üyelerine yapılan ayrımcılığa maruz kalmasına, AB tarafından ASF ve PESCO gibi Lizbon Antlaşmasının getirdiği yeni güvenlik girişimlerine dahil edilmeme politikasına, Kıbrıs sorununun donmuş doğasına ve PESCO üyesi olan Yunanistan ile ikili ilişkilerinin kötüleşmeye devam etmesine rağmen OGSP'ye katılımının faydalarının halen zararlarından fazla olduğunu savunmaktadır. Özellikle Rusya'nın Kırım'ı ilhakıyla iki tarafta da artan güvenlik endişeleri sebebiyle stratejik ortaklığı yoğunlaşacağına dair umutları artırmıştır. Her ne kadar son yıllarda Doğu Akdeniz'deki doğal gaz arama faaliyetlerindeki anlaşmazlıklar Türkiye ile AB arasındaki ilişkilere zarar vermiş olsa da AB üye devletlerinin her zaman daha güçlü bir Türkiye katılımını savunması ve iş birliğinin her iki ortak için nasıl stratejik olduğunu tarafların kabul etmesi faydalarına olacaktır. Bu iş birliği ise, güvenlik operasyonlarında ve savunma iş birliğinde AB üyesi olmayan NATO üçüncü ülkeleriyle daha yakın bağların yolunu açan PESCO'nun esnek kurumsal çerçevesinde gerçekleştirilebilir.

Son olarak, 24 Şubat 2022 tarihinde, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in, Ukrayna'ya başlattığı ve Ukrayna'yı askerden arındırmayı amaçladığını iddia eden askerî operasyon bir diğer deyişle Rusya'nın Ukrayna'yı işgali, NATO, AB ve AB üyesi olmayan bir NATO üyesi olarak Türkiye üçgenine yeni bir dinamizm getirme potansiyeline sahiptir. Türkiye, Rusya ile iyi ilişkileri olmasına ve Rusya ile Ukrayna arasında denge politikası yürütmesine rağmen hem bir NATO üyesi hem de AB'ye aday bir ülke olarak Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne sahip çıkacağını ve Ukrayna'ya insansız hava aracı satmaya devam edeceğini açıkça belirtmiştir. Rusya'nın Ukrayna'yı işgali Türkiye'yi bir NATO üyesi olarak jeo-stratejik bakımdan daha önemli hale getirmenin yanı sıra AB'yi de savunma sanayi konusunda Türkiye ile iş birliğini artırma noktasına getirme potansiyeline sahiptir. Türkiye'nin Güney Kıbrıs ve Yunanistan sebebiyle dahil olamadığı savunma sistemine girmek için Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrasında bir açık kapı bulma olasılığı artmış olabilir. Diğer bir gelişmede İngiltere'nin Brexit ile AB'den çıkışına Ukrayna'nın işgali eklenince AB'nin farklılaşmış bütünleşme ya da kıtasal ortaklık gibi girişimleri Türkiye'yi dahil ederek gerçekleştirmesi olabilir. Böylece, Türkiye -AB ilişkilerindeki iyileşmeyle teorikte Türkiye'nin PESCO, ASF ve ASA projelerine dahil olarak OGSP'nda daha yakın bir AB-Türkiye ilişkisi pratikte de gerçekleşebilecektir.

Kaynakça

Adda 247. (2021) PESCO: EU approves US participation for the first time. Erişim Tarihi: 22.09.2021, <https://currentaffairs.adda247.com/pesco-eu-approves-us-participation-for-the-first-time/>.

AB Komisyonu. (2020) Türkiye Raporu. Erişim tarihi: 01.01.2017, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2020-10/turkey_report_2020.pdf.

Akgül Açıkmeşe, S. ve Triantaphyllou, D. (2012) “The NATO–EU–Turkey trilogy: the impact of the Cyprus conundrum”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 12(4): 555-573.

Akgül Açıkmeşe, S. ve Dizdaroğlu, C. (2014) “NATO-AB İlişkilerinde İş birliği ve Çatışma Dinamikleri”. *Uluslararası İlişkiler*, 10(40): 131-163.

Altın, O. (2018) “Avrupa Birliği Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası Bağlamında Orta Doğu Çıkmazı”, *Social Sciences Studies Journal*, 23: 4742-4750.

Avrupa Parlamentosu. (2003) Berlin Artı Anlaşması. Erişim Tarihi: 10.09.2021, https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/berlinplus_/berlinplus_en.pdf.

Aydın-Düzgüt, S. ve Tocci, N. (2015) “Turkey and the European Union” London– New York: Palgrave Macmillan.

Aydın-Düzgüt, S. ve Marrone, A. (2018) “PESCO and Security Cooperation Between the EU and Turkey”, *Global Turkey in Europe*, Working Paper 19. Retrieved from https://www.iai.it/sites/default/files/gte_wp_19.pdf.

Aydın-Düzgüt, S., Bond, I. ve Scazzieri, L. (2021) “EU foreign, security and defence policy co-operation with neighbours: Mapping diversity”, *Center For European Reform*, Retrieved from <https://www.cer.eu/publications/archive/policy-brief/2021/eu-foreign-security-and-defence-policy-co-operation>.

Bağcı, H. ve Gaudino, U. (2020) “Involving Turkey in EU Common Foreign, Security and Defense Policies”, *Eurasian Research Journal*, 2(1): 7- 27.

Barigazzi, J. (2018) “Door opens to keep Britain in EU (security)”, *Politico*, Retrieved from <https://www.politico.eu/article/europe-defense-pesco-military-extend-cooperation-to-non-eu-countries-say-benelux-countries/>.

Bendiek, A. (2017) “A Paradigm Shift in the EU’s Common Foreign and Security Policy: From Transformation to Resilience”, *SWP Research Paper*, 11. Retrieved from https://www.swp-berlin.org/publications/products/research_papers/2017RP11_bdk.pdf.

Blockmans, S. (2010) “Participation of Turkey in the EU’s Common Security and Defence Policy: Kingmaker or Trojan Horse?”, *Leuven Centre for Global Governance Studies*, 41, Retrieved from

<https://limo.libis.be/primo->

[explore/fulldisplay?docid=LIRIAS1854159&context=L&vid=Lirias&search_scope=Lirias&tab=default_tab&lang=en_US&fromSitemap=1.](https://limo.libis.be/primo-explore/fulldisplay?docid=LIRIAS1854159&context=L&vid=Lirias&search_scope=Lirias&tab=default_tab&lang=en_US&fromSitemap=1)

Blockmans, S. ve Crosson, D. M. (2021) ‘‘PESCO: A Force for Positive Integration in EU Defence’’, *European Foreign Affairs Review* 26: 87–110.

Cebeci, M. (1999) ‘‘A Delicate Process of Participation: The Question of Participation of WEU Associate Members in Decision-Making for EU-led Petersberg Operations, with Special Reference to Turkey’’, Institute for Security Studies-Western European Union, Occasional Papers.

Cebeci, M. (2012) ‘‘NATO, AB ve Türkiye: OGSP Açmazı’’, *Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 20(2): 95- 120.

Cebeci, M. (2018) ‘‘AB’nin Güvenlik ve Savunma Politikalarında Güncel Tartışmalar’’, *ATAUM 30. Yıl Armağanı*. Retrieved from <http://ataum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/209/2018/12/Cebeci-30.-Yil-Armagani.pdf>.

DW. (2021) Hollanda: Türkiye PESCO için başvurdu. Erişim Tarihi: 20.09.2021, <https://www.dw.com/tr/hollanda-t%C3%BCrkiye-pesco-i%C3%A7in-ba%C5%9Fvurdu/a-57562638>.

Euronews. (2019) Almanya ile Fransa arasında imzalanan aachen dostluk antlaşması neyi hedefliyor?. Erişim Tarihi: 23.10.2021. <https://tr.euronews.com/2019/01/22/almanya-ile-fransa-arasinda-imzalanan-aachen-dostluk-antlasmasi-neyi-hedefliyor>.

France24. (2021) The EU cannot defend Europe: Nato Chief. Erişim Tarihi: 24.09.2021. <https://www.france24.com/en/live-news/20210304-the-eu-cannot-defend-europe-nato-chief>.

Hoffmann, S. ve Reynolds, C. (2007) ‘‘EU-NATO Relations: Time to Thaw the Frozen Conflict’’, *SWP Comments*, 12. Retrieved from https://www.swp-berlin.org/publications/products/comments/2007C12_hof_reyn_ks.pdf.

Jorgensen, K. E. (2016) ‘‘Foreign and security policy. A case of the politics of alignment’’ A. Güney ve A. Tekin içerisinde (Eds.) *The Europeanization of Turkish Public Policies: A scorecard*. London: Routledge.

Kaim, M. (2017) ‘‘Reforming NATO’s Partnerships’’, *SWP Research Paper 1/2017*. Retrieved from https://www.swp-berlin.org/publications/products/research_papers/2017RP01_kim.pdf.

Kalıcı Yapılandırılmış iş birliği (PESCO). (2021). Erişim tarihi: 20.11.2021. <https://pesco.europa.eu/>.

Kaya, E. K. (2019) ‘‘European Defence Ecosystem, Third Countries’ Participation and the Special Case of Turkey’’, *EDAM Centre for Economics and Foreign Policy Studies, Foreign Policy and Security* 2019/9. Retrieved from https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2019/07/EMRE_EDAM_European-Defence-Ecosystem-Third-Countries-Participation-and-the-Special-Case-of-Turkey.pdf.

Lindstrom, G. ve Tardy, T. (2019) “The EU and NATO: The essential partners”. EU Institute for Security Studies, Retrieved from https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/resources/docs/EUISS_EU_and_NATO_0.pdf.

Müftüler-Baç, M. (2000) “Turkey’s Role in the EU’s Foreign and Security Policies”, Security Dialogue, 31: 489-502.

Müftüler-Baç, M. (2017) “Turkey’s future with the European Union: an alternative model of differentiated integration”, Turkish Studies, 18(3): 416-438.

Öymen, O. (2002) “The Future of European Security and NATO”, Insight Turkey, 4(3): 21–25.

Özen, Ç. (2002) “ESDP–NATO relations: Considerations on the future of European security architecture”, Turkish Yearbook of International Relations, 33: 231–55.

Park, B. (2007) “The EU and Turkey: Bridge or Barrier?” Brown, D. ve Shepherd, A. İçerisinde (eds.) The Security Dimensions of EU Enlargement: Wider Europe, Weaker Europe? ss. 157-173. Manchester: Manchester University Press.

Quaisser, W. ve Wood, S. (2004) “EU member Turkey? Preconditions, consequences and integration alternatives”, Forost Arbeitspapier, 25: 53- 55 Retrieved from: http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2008/806/pdf/forost_Arbeitspapier_

Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği. (2019). Performans Raporu. Erişim Tarihi: 20.11.2021. <https://www.sasad.org.tr/uploaded/Sasad-Performans-Raporu-2019.pdf>

SIPRI. (2018) Trends in International Arms Transfers. Erişim Tarihi: 20.11.2021. https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-03/fssipri_at2017_0.pdf.

Wessel, R. (2001) “The EU as a Black Widow: Devouring the WEU to Give Birth to a European Security and Defence Policy” Kronenberger, V. içerisinde (ed.) The European Union and the International Legal Order: Discord or Harmony? (ss. 405-434). The Hague: T.M.C. Asser Press.